

رەھەندی زمان و بیر له زانستی زماندا

م.ی. امیر محمد محمد امین

زانکۆی راپەرین، فهکهتتی پهروهده – فه لادزی

تاریخ نشر البحث: ٥ / ٦ / ٢٠١٦

تاریخ استلام البحث: ١٣ / ٤ / ٢٠١٦

پیشهکی:

ناونیشان و بواری توژیینهوهکه:

توژیینهوهکه به ناونیشانی (رەھەندی زمان و بیر له زانستی زماندا)یه، بهمهش توژیینهوهکه تهرخانکراوه، بۆ باسکردن و شیکردنهوهی رەھەندهکانی ئەو په یوهندییهانی که له نیوان بیرى مروفت و زمانهکهیدا ههیه و کاریگه رییان به سهر په کترهوه و ئەو رۆئهی که په یوهندیکردن له ژيانی مروفتدا ده بیینی، له کاتی به کارهینانی زمانهکهی، ئەم بوارهش تاییه ته به زانستی زمان.

هۆی هه ئبژاردنی توژیینهوهکه:

هه ئبژاردنی ئەم توژیینهوهیه به پپویست زانراوه، بۆ ئەوهی بتوانریت لایه نییک له لایه نهکانی نیوان زمان و بیرى مروفت پیشان بدات و توژیینهوهی له سهر بکریت، ئەگه رچی به جو رهها شیوه باسی په یوهندی نیوان و بیر له لای مروفت کراوه، به لام تا کو نیستا هیچ توژیینهوهیه که بهم ناوونیشان نه کراوه.

سنوری توژیینهوهکه:

توژیینهوهکه سنوره کهی لهو چوارچیوهیه دایه که رەھەندهکاتی نیوان زمان و بیر له زانستی زماندا له لای مروفت ده خاته پروو.

رپپازی توژیینهوهکه:

ئەم توژیینهوهیه له چوارچیوهی رپپازی رۆنانی شیکاری گشتی نه نجامدراوه ، لایه نهکانی نیوان زمان و بیر به پپیی په یوهندییهانی به یه کتریه وه له سهر ئەم رپپازه شیکراونه ته وه.

ناوهرۆک:

ناوهرۆکی ئەم توژیینهوهیه له پیشه کیهک و دووبهش و نه نجام و سه رچاوهو پوخته به زمانی عه رهیی و نینگلیزی پیکهاتوه، له پیشه کیه که دا هۆی هه ئبژاردن و گرنگی و سنوری توژیینهوهکه و ئەم رپپازی که بۆ ئەم توژیینهوهکه په یه ره و کراوه، خراوه ته پروو.

بهشی یه کهم: پیک هاتوو له: رهه ندى زمان ویر، رهه ندى زمان، پیناسه و چهكى زمان، رهه ندى زمان
بیر، پیناسه و چهكى بیر، رهه ندى په یوه ندىکردن، پیناسه و چهكى په یوه ندىکردن، مروفت وهكو
قسه كهر، كار كردنى زمان.

بهشی دووم: پیک هاتوو له: تیوره كانى زمان ویر، تیورى ریژه یی، تیورى پیکهاته یی، تیورى
بایولوجی، رهه ندى په یوه ندىکردن زمان و بیر، رهه ندى زمان له سهر بیر، رهه ندى بیر له سهر زمان،
زمان و مروفت، له کوتاییدا نه نجام و سهرچاوه و پوخته به زمانى عهریى و ئینگلیزى خراونه تهروو.

بهشی یه کهم

رهه ندى زمان و بیر:

زمان و بیر له زانستى زماندا په یوه ندىكه كى به هیزیان له نیوانیاندا ههیه، ههر یه كه بیان لایه نیكى نه ویتز
پیشان ددات، به لام هیماكانى زمان ناتوانن به تهواوى و وهكو خوى نه و بیرى له میشكى مروفتدا ههیه له
ریگه هیماكانه وه بو به رامبه رهكه ی بگوازیته وه، ههر بویه شه زور جار مروفت توشى كیشه دكات چونكه
ناتوانیت واقیعه كه وهكو خوى پیشان بدات.

١-١ رهه ندى زمان:

١-١-١ پیناسه و چهكى زمان:

تاكو ئیستا زور پیناسه ی جیا جیا له باره ی زمانه وه كراوه، لیردها هه ندى له و پیناسانه ده خهینه روو.
له مباره یه وه ساپیر ده ئیت ((زمان هویهكى ناغهریزه ییه تاییه ته به مروفته وه بو دهر برینى ههست و
ناره زوو به كاردیت، و به هوى ره مزه وه له سهر یاسا رۆیشتوو، و كاردكات و له ژیر ده سلا تى مروفتدایه))
واته ته نها مروفته به شیوه یه كى ناغهریزى، كه ده توانیت زمان به كار به ییت، خوشى و ناخوشى، ههست و
ناره زوووه كانى له ریگه ی زمانه وه دهر بریت، نه ویش به هوى به كار هینانى نه و هیما زمانییانه كه به پینى
یاسایه كى تاییه ت، كه مروفت خوى ریكیخستوو و له سهرى دهروات و رۆژانه بو پینداویستیه كانى خوى
به كارى ده یینیت.

هروهها باراك و تراكر له باره پیناسه ی زمان گووتوویانه (زمان کومه له ره مزیکه دهنگی له خوویه که ده توانیریت بو له یه کتر گه یشتن به کاریریت)^٢ له ریگه ی نهم هیما دهنگیانه ی که له بیره وه سه رچاوه بیان گرتوه و هه لگری بهای واتاین، که مرؤف دهریان ده بریت. ده توانیریت لیک حالی بوون و تیگه یشتن له نیوان مرؤفه کاندایا دروست بکیریت. هه ره له باره ی زمانه وه جون لاینز بهم شیویه پیناسه ی زمان دهکات (زمان نامیریکه له خزمهت په یوه ندیکردن دایه)^٣ له م پیناسه یه ی جون لاینز نه وه بوونکراوه ته وه نهم زمانه ی مرؤف وه کو که رهسته یه کی مادی ده توانیریت به ردهوام په یوه ندی له نیوان تاکه کانی کومه لدا دروست بکات و به یه کتر بیان به سه تیه وه. هه ره له باره ی زمانه وه گو تراوه (زمان کاریگه ریبه کی کارای هه یه له سه ر ژیا نی تاک و کومه ل سه بارت به (تاک) هؤکاری په یوه ندیکردن به دوروبه ره که ی له ریگه ی نهم په یوه ندیکردنه شه وه درک به مه به سه کانی خو ی دهکات و (... دهگاته مه راهه کانی)^٤ زمانه ی مرؤف وا دهکات کاریگه ته سه ر تاک و کومه ل، تاک له ناو کومه لگه دا ده توانیریت له ریگه ی زمانه که یه وه په یوه ندی له نیوان تاکه کانی کومه لگه دا په یدا بکات و پیدایسته یه کانی پی ده سه بهر بکات و بگاته مه به سه کانی خو ی. هه ندیکه تریش ده ژین (زمان که نالیکی روونی گواسته وه ی هزه)^٥ به و واتایه هزر یا خود بیر ده بیته نه به ستراتک و زمانیش ده بیته که ره سه ته یه کی مادی هه سته ییکراو، هه ره له بهر نه وه شه له ریگه ی زمانیش وه ده توانیریت، بیر مرؤف بگوازیته وه. زمان، که سه سه کاردن دروست دهکات، نهم سه سه کاردنه لای زمانه وانی به ریتانی (فیرس) ته نها (بریت نیبه له جولای زمان (لسان) و له رینه وه ی ژیکانی قورگ و بیستن، به لکو زیاتر له وه ی به ره مه ی کاری بیر، نه ره که کانی جیهه جی دهکات وه که به ریوه به ریک بو بیرکردنه وه که نمان هه نگاهه کانه مان ده پاریریت له وه دوروبه ره ی که تییدا ده ژین)^٦ که واته به پیی نهم بیره ی فیرس بیر به ردهوام گوتن به ره هم ده هیئیت و نیش و کاره کانی بیر جیهه جی دهکات و قوناهه کانی ده پاریریت له و ژینگه یه ی که تییدا به کارده هینیریت.

له باره ی چه مکی زمان (له زمانه ی ئینگلیزیدا (langue, language) به کاردیت و له زمانه ی عه ره بیه شدا (اللسان، اللغه) به کارهاتوه)^٧ که چی له زمانه ی کوردیشدا (زبان، زمان) به کاهاتوه به لام کاتیک (زمان) به ته نها به کاردیت، لیل واتایه که دروست دهکات و دوو واتا دهگه یه نی یه کیکیان مانای نهم له ته گو شته ی ناو ده م دهگه یه نییت و نه وه ی تر به مانای زمانه ی ناخواتن دیت، به نام کاتیک له سیاقی سه ته یه کدا به کاردیت ده توانین له مه به سه ته که ی بگه ین. هه ره له باره ی چه مک و زاراوه ی زمان زمانه وانی سویره ی (فر دیناند دی سویره) چه مک و زاراوه کانی (اللسان، language، زبان) و (اللغه، langue، زمان) و (الکلام، parole، گوتن) له یه کتر جیا کردوته وه و هه ریبه که یانی به جیا راقه کردوه، و ده نییت زبان په بیره و پیوانه یه که یا خود کومه له یاسایه کی توکه یه به بو به یه کتر یشتنی مرؤفه کان که له ژینگه یه کی زمان هاوره گه ز دابیت، زمان کومه له وینه یه کی درکانه که له عه قلی کومه ل هه یه و دریزکردنه وه گوته به یاسا و ریسای ریزمانی ریکده خریت له بو نیکی مادیدایا.

كه چى زمان شای مروڤايه تيبه و مروڤ نه سهرجه م بونه و مره كانى تر جيا ده كاته وه و تاك نازاد نيبه نه هه لبراردنى وشه كان و ريڤختستى ريزمانه كهى، نه بهر نه وه مروڤ زمان به ميرات و مرده گريت و نه كومهل بوى ماوه ته وه و فيرى ده بيت و وريده گرى. هه رچى (گوتن) يشه نه و گفتووگوى دركيناويه به شيويه كهى كرده ي نه لاي تاكى قسه كه ر و واقعيكى مادى راسته و خوى هه يه و ده توانين به شيويه كهى راسته و خوى هه ستى پى بكه ين، گوتن تايبه ته به تاك نه ك كومله وه. ^٨ به م شيويه مروڤ هه ر جوړه زمانيك فير بيت و به كارى به ينيت، نه م زمانه نه سهره تادا ياسا و سيسته ميكي دياريكراوى هه يه و دواتر نه م زمانه نه كومله نيك هيماى زمانى پيكهاتووه، كه مروڤ نه كومله گه دا و هريگرتوووه به ميرات بوى ماوه ته وه، دواى نه وهى مروڤ فيرى نه م ياسا و هيما زمانيانه بوو، ده توانيت نه ريگه ي دركاندن و گوگردنه وه په يوه ندى به هاو زمانيه كانيه وه بكات و نه و كاته ده توانيت به شيويه كهى ناشكرا هه ست به و گوتنانه بكرت.

٢-١ ره هه ندى بير:

١-٢-١ پيناسه و چه مكي بير:

تاكو نيستا بير ژماره يه ك پيناسه ي بو كراوه، نيمه لبره دا نامازه به هه نديكيان ده كه ين و يه كيك نه پيناسه، كه هى زانا (همفرى) يه، كه ده نيت: ((نه وهى نه توانا و شاه زايى نه نداميكي زيندوو، جا نه گه ر مروڤ بيت ياخود گيانله به رانبر تر روودهدات، نه وه يه كه توشى كيشه يه ك ده بيت ياخود ده يه ويت نه م كيشه يه چاره سهر بكات)) ^٩ به و واتايه ي مروڤ ياخود هه ر بونه وه ريكي تر كاتيك كيشه و ناسته نكيكي ديتنه پيش، نه ريگه ي بير كرده وه خوى هه وئى چاره سهر كرده ي بو دهدات، ناله و كاته شدا بير كرده وه بوودهدات.

هه روه ها زانايانى ده روناسى به م شيويه پيناسه ي (بير) يان كرده وه ((بير كرده وه چه مكيكي ته مومراوى هه يه، كه تيدگه گين به لام نه راقه كرده ي توشى ناسته نك ده ين)) ^{١٠} نه به رنه وهى واتايه ي ناديارى هه يه، بير كرده وه به لاي ده روناسه كانه وه نه كاتى شلوقه كرده ي و باس كرده ي دا توشى كيشه و گيرو گرت ده بن، هه ر نه م باره يه شه وه شاعير ده نيت:

((هه ر چه ن نه كه م نه و خه يائيه ي پي ماستم

بوم ناخريته ناو چوارچيوه ي هه لبه ستم)) ^{١١}

لبره دا شاعير نامازه به وه ده كات، كه بيريكى زور نه ميشكى كو بوته وه، و هه وئده دات نه ريگه ي گوتنه وه ده ريبيريت و راقه ي بكات، كه چى ناتوانيت نه ده ريبيريت و نه شيبكاته وه و راقه ي بكات نه مه ش ده بيتنه ناسته نك و كوسپ ته گه ره نه به رده مى دا.

هه روه ها هه ر سه بارت به بير كرده وه دكتور محمد حسن عبدالغزيز نه كتيب هه كه يدا (مدخل الى علم اللغة) نمونه يه كه ده نييت هه. كاتيك (أ) نه ژير دارسيونك دانيشتووه و ناره زوو ده كات سيونك نى بكات هه، جا نه گه ر ده ستى گه يشتى نه وا هيچ كيشه ي نيبه، به لام نه گه ر ده ستى نه گه يشتى نه مه بوى ده بيتنه كيشه جا نه گه ر توانى سيوه كه به داريك نى بكات هه ياخود به په يژه يه كه سهر كه وت و سيوه كه ي ليكرده وه نه وا بوى چاره سهر ده بيت،

ئەووی ئەوکاتەدا ڤوودەدات کە توشی ئەم کیشەییە بوو یاخود هەوئێ چارەسەری داو ئەمە ناوی ئیڤدەنیټ بێرکردنەو.^{١٢} کەواتە بە پێی ئەم نموونەییە مەزۆڤ بەردەوام بۆ زالبوون بەسەر هەموو ئەو ئەرك و کارانەیی ئە ژیانێ ڤۆژانەیی دا ڤووبە ڤووی دەبیټەو، ئە ڤیگەیی بێرکردنەو دا هەوئێ زالبوون بەسەریدا دەدات و بەردەوام بیری ئی دەکاتەو و ئە بێرکردنەو دا یە.

هەرەها ئەلدوس هیکسلی (Huxley) کە زانیەکی بەریتانییە بەم شیوەییە پیناسەیی (بیر) کردووە، کە ((بێرکردنەو بەبێ ئەمادە ئەبوونی زمان، هیچ بوونیکی نییە))^{١٣} ئەم پیناسەییەش ئەو دەسەلمینیټ، ئە کاتە وجودی هەبوونی خۆی دەسەلمینیټ کاتیټ ئە ڤیگەیی فۆرمەکانی زمانەو دەدرکینریټ و دەبەییټیټە بوونەو، ئەو کاتەدا ئەو هەست و بیریەیی کە ئە مێشیک دروست بوو ئە ڤیگەیی گۆتتەو ئە مێشیک دیتە دەری وەکو کەرەسەییەکی ماددی خۆی دەردەخات، کەواتە زمان خالیکی گرنگە بۆ ڤاڤەکردنی بیر و بێرکردنەو.

سەبارت بە چەمک و اتاو زاراوی بیر ((بیر ئە ناوەرۆکدا ناویکی کۆیی، ئە زمانی عەرەبی (فکر) ی بۆ بەکارهاتوو و ئە زمانی ئینگلیزییدا زاراوی (Thought) بۆ بەکارهاتوو))^{١٤} ئە زمانی کوردیشدا سەرەڤای زاراوی بیر خۆی ئیڤو ئەوئ بە واتای (رامان، سەرنجدان، تیڤرامان، هزر... هتد) بەکار دیت، بیریټ بە هەمان شیوەیی زمانی عەرەبی ئە ناوەرۆکدا کۆیی و ئە ڤواڤەتدا ناویکی تاکە هەرەو کۆ ئەم و شانەیی کە ئە زمانی کوردیدا هەن (چەڤک، هۆزە، گەل، تیڤر،... هتد) کە ئە ڤواڤەتدا ناوی تاکن، کەچی ئە ناوەرۆکدا ناوی کۆن.

هەر سەبارت بە (بیر) و (بێرکردنەو) ئە قورنانی ڤیڤۆزدا کە ئە کتییی ((فەرەنگی و شەکانی قونانی ڤیڤۆز، ئەماژەیان ڤیکراو، کە وشەیی (بێرکردنەو) یە کجارجار هاتوو (ئەفکر و قدر) نایەتی ١٨ ئە سورەتی المدیڤر، وشەیی (نیڤو بێرە کەنەو) وەکو (لەلکەم تەتفکرون) نایەتی ١٩ سورەتی البقرە سێ جار هاتوو و (تەتفکرون) بێرکردنەو بە هەمان شیوە ئە نایەتی ٤٦ ئە سورەتی سبأ و وشەیی (یتفکرون) ١١ جار و وەکو (یتفکرون فی خلق السموات و الارچ) نایەتی ١٩١ ال عمران و (یتفکرون) دووجار هاتوو، وەکو (أولم یتفکروا) کە نایەتی ١٨٢ سورەتی أعراف دایە))^{١٥} بەمشێوەیی ئەم راستییە بە دیار دەکەوئیت، کە قورنانی ڤیڤۆزیټ ئەماژەیی بە زاراوی (بیر) و (بێرکردنەو) کردوو، ئەمەش وا دەکات، کە زاراوی بیر ئە لای مەزۆڤدا ڤیگە و گرینگی خۆی هەیی.

٣-١ رهه ندى پهيوه نديکردن:

٣-١-١ پيناسه و چه مکی پهيوه نديکردن:

سه بارت به چه مکی (پهيوه نديکردن) زانايانی نهم بواره چه ندين پيناسه ی جيا جيايان خستوتته پروو، په کيک نهو زانايانه (ريچارډز) کهوا پيناسه ی پهيوه نديکردن دهکات ( ) پهيوه نديکردن کاتيک پرووده دات که بيریک کاريگه ری دهبيت، نه سهر بيریکی دی، به مەش شاره زاييه که نه هوشی وەرگر دروست دهبی نهو شاره زاييه دهچی نه هوشی نيرەر دايه)^{١٦} به شيوه يه کی تر دهکريت ناماژه بو نهو به کين، که پهيوه نديکردن نه کاتي ناوگورکردنی بيروراکاندا دروست دهبيت، کاتيک چه مکیک نه لای گويگر دروست دهبيت، که پيشتر نهو چه مکی و بيره نه لای قسه کهر هه بووه نه مەش وا دهکات، که بيته هوی دروستکردنی پهيوه ندى نه لای ههردولادا.

کارل هوفلاند پيوايه ( ) پهيوه نديکردن پرۆسه يه که که نيرەر پيی هه ندهستی به ناردنې په يام به مەههستی چاککردنی يان گورپنی رهفتاری که سیکي دی (وەرگر)^{١٧} نيرهدا دروستوونی پهيوه ندى دهبيت قسه کهر و گويگر هه بيت، تاكو پهيوه نديکردن پروودات، به لام زور جار مروق نه گەل خودی خوشيدا پهيوه نديکردن دروست دهکات، نهو يش کاتيک بير دهکاته وهو نهم بيرکردنه وه يه ی نه ريگه ی زمانه وه نه به رده می خودا دهرده بيت، ههر خویشی دهبيت وه به گويگر، نا به مەش دهگوتريت پهيوه نديکردن. ههروه ها شانوو و ويفر نه باره ی پهيوه نديکردن گوتوويانه ( ) پهيوه نديکردن هه موو نهو ريگا و شيوازانه دهگريته وه که هوشیک به هويه وه کار نه هوشیکی دی دهکات به به کارهينانی هيما و ناماژي دياريکراو)^{١٨} نهم پيناسانه شدا نهو به دهر دهکوت که بيریک کار نه بيریکی تر دهکات دهبيت هوی گورپنی رهوشتی به هوی نهو گوتانه ی که قسه کهر ناراسته ی گويگری دهکات، به شيوازيک نه شيوازانی پهيوه نديکردن، به مەش چه مکیک هه و به ش نه لای قسه کهر و گويگر دروست دهبيت، که بهر نه کاريگه ری بيره که نهم چه مکه هه و به شه نه بوو.

(فرانک دانس) يش سه بارت به پيناسه ی پهيوه نديکردن دهبيت ( ) پرۆسه که به هوی نيرەر و وەرگر کار نيک دهکن نه چوارچيوه يه کی کومه لايه تی دياريکراو)^{١٩} نه ناو ههر کومه لگه يه کی دياريکراو دا به ردهوام قسه کهر و گويگر نه ريگه ی گفتووگوانيانه وه کاريگه ريان به سهر يه کتره وه هه يه و به ردهوام نه پهيوه نديکردن دان، جا بو ههر مه به ستیک بيت، نه مەش وا دهکات به شيوه يه کی راسته وخو يان ناراسته وخو کار نه يه کتری بکن، بيره کانين بگورنه وه، نهم بير گورپنه وه يش دهبيت هوی نهو کار نه يه کتری بکن نه سنوره کومه لايه تيه كاندا. ونبشرام پيوايه ( ) پهيوه نديکردن بریتيه نه هه و به شيکردن نه مه عريفه نه ريگای به کارهينانی کومه نيک هيما، که هه نگری زانيارين)^{٢٠} ههر نه ريگای پهيوه نديکردنه وه، دهتوانريت کومه نيک رهمز، که هه نگری کومه نيک زانياريه، به کارهينريت. تاكو بتوانريت هه و به شيه که نه ريگه ی ناوگورکردنی نهم زانياريه دا دروست بيت. که نه مەش وادهکات کاتيک هه و به شيه که نه زانياری لای ههردولادا دروست بوو، نزيکايه تی دروست بيت، پهيوه نديکردنی به هيز دروست بيت.

سه‌بارت به چه‌مک و (زاراوی په‌یوه‌ندیکردن (Communcation) ده‌گه‌ریته‌وه بو‌ وشه‌ی (Communis) ی لاتینی که به‌واتای (هاویه‌شی) یان (گشتی) دیت))^{٢١} سهر نه‌ نجام ده‌توانین زاراوی (په‌یوه‌ندیکردن) به‌وه راقه‌ بکه‌ین، که په‌یوه‌ندیکردن بریتیه‌یه له‌ دوو که‌ره‌سته‌ی هاوسه‌نگ و هاوته‌ریبی وه‌کو یه‌ک، بو‌ نه‌وه‌ی بتواندریت په‌یوه‌ندی له‌ نیوان هه‌ردوو که‌رته‌که‌ دروست بکریت، بو‌ نمونه‌ نزیکبوونه‌وه له‌ نیوان مندائیکی ته‌مه‌ن شه‌ش سانه‌ له‌گه‌ل پیاویکی ته‌مه‌ن چل سال‌ نه‌مه‌ پینی ناوتریت په‌یوه‌ندیکردنیکه‌ ته‌واو، چونکه له‌ رووی ناستی بیر و پیکهاته‌ی فیسبول‌جیه‌وه زور له‌ یه‌کتریه‌وه دوورن، ناتوانن په‌یوه‌ندیکی ته‌واو له‌ نیوان نه‌م مندال و نه‌م پیاوه‌ دروست بکریت.

٤-١ مرؤف وه‌کو قسه‌که‌ر:

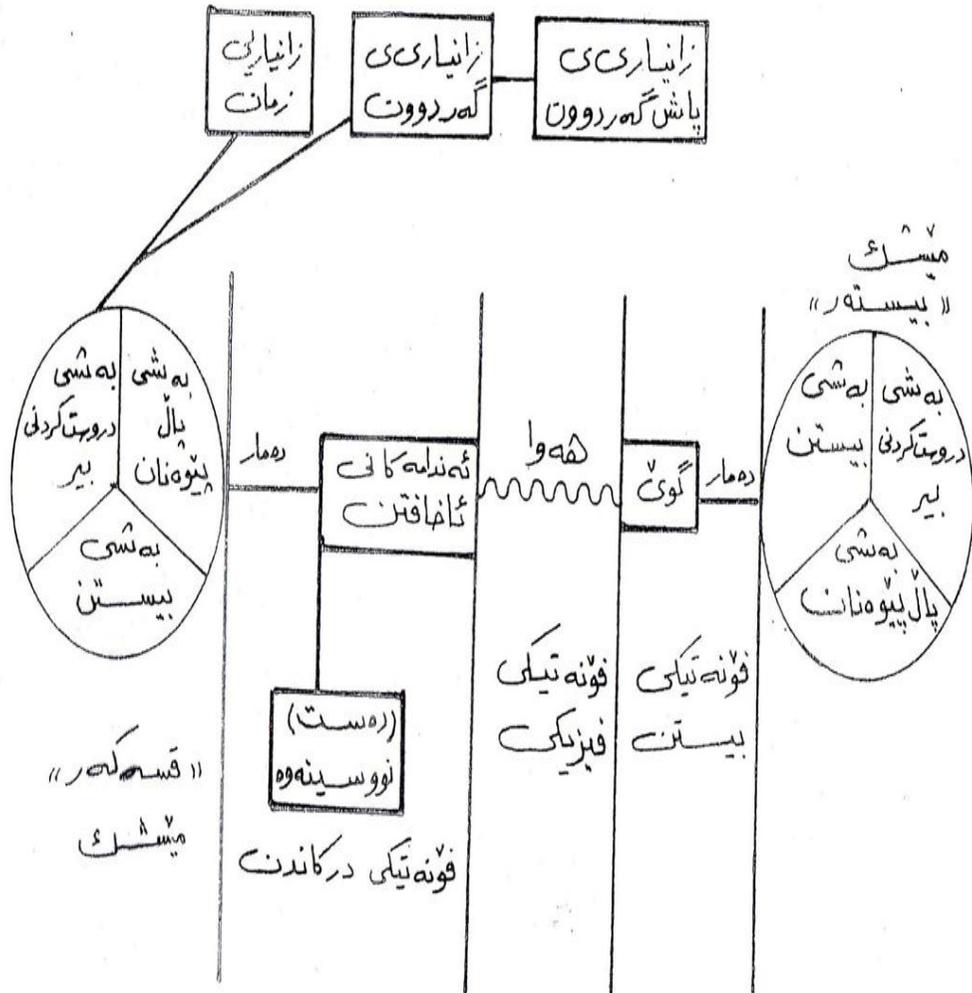
سه‌بارت به‌ مرؤف، فه‌یله‌سوفی یونانی نه‌رستو به‌ وردی مرؤف ده‌ناسینیت، (که‌ گیانداریکی (ناگق) ه، واته‌ توانای قسه‌کردنی هه‌یه‌و وشه‌ی (ناطق) به‌ واتای بیرکه‌ره‌وه راقه‌ ده‌کات)^{٢٢} به‌م شیوه‌یه هه‌موو نه‌م مخلوقاتیه‌ی که‌ خوا دروستی کردوون، جوړیکن له‌ گیاندار، جا له‌م گیاندارانه‌ ته‌نهما مرؤف (ناگق) نوتقی هه‌یه، ده‌توانیت قسه‌ بکات و به‌شیوه‌یه‌کی فراوان جیا له‌ گیاندارانی تر بیربکاته‌وه. هه‌روه‌ها نیدوارد سایر به‌مشیه‌یه پیناسه‌ی مرؤف ده‌کات، ((مرؤف تاکه‌ خولقینراوه که‌ عاقله و بیر ده‌کاته‌وه))^{٢٣} هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌شه مرؤف له‌ ریگه‌ی نه‌م عه‌قل و بیرکردنه‌وه‌شیدا، توانیویه‌تی نه‌م شارستانیه‌ته‌ی نه‌مرؤ دروستبکات، جیا له‌ هه‌موو نه‌و بونه‌وه‌رانه‌ی که‌ خولقاوان. ((نه‌م په‌یوه‌ندیه‌ توند و توله‌ی نیوان زمان و مرؤف پالنه‌ره بو‌ نه‌وه‌ی وا بیر بکریته‌وه که‌ مرؤف (...) مرؤفایه‌تی بی زمان بونی نییه، نه‌مه‌ش هاوکیشه‌یه‌کی هاوسه‌نگ پیکده‌هینی (زمان = په‌یوه‌ندیکردن = مرؤف) چونکه مرؤف له‌ چوارچیوه‌ی په‌یوه‌ندیه‌کاندا بوونی خوی ده‌سه‌لینیت په‌یوه‌ندیه‌کانیش به‌هوی زمانه‌وه نه‌ نجامه‌درین))^{٢٤} که‌واته زمان خالیکی وه‌چه‌رخانه له‌ ژیانی مرؤفایه‌تیدا، گه‌ر زمان نه‌بووایه هیچ مرؤف جیاوازیه‌کی نه‌وتو له‌گه‌ل بونه‌وه‌ره‌کانی ترده‌بوو، هه‌ر زمان وایکردوووه مرؤف به‌ کومه‌ل بژی و له‌ په‌یوه‌ندی به‌رده‌وام دابیت، له‌ریگه‌ی زمانه‌که‌شیه‌وه توانیویه‌تی به‌ سهر بونه‌وه‌ره‌کانی ده‌وروبه‌ری خوی زال بیت و بیخاته ژیر ده‌سه‌لاتی خویه‌وه، به‌م شیوه‌یه زمان رولیکی زور کاریگه‌ری هه‌یه له‌ ژیانی مرؤفایه‌تیدا له‌سهرجه‌م بواره‌کاندا.

هه‌ر سه‌بارت به‌ دروستکردنی مرؤفیش خوی گه‌وره ده‌فه‌رمویت: ((لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم))
التین: ٤: واته‌ نیمه‌ مرؤفمان له‌سهر جوانترین شیوه‌ دروستکردوووه، که‌ نه‌م شیوه‌یه‌ش عه‌قل و زمان و بیریش ده‌گریته‌وه.

١-٥ کارکردنی زمان:

کارکردنی زمان له لای مرۆف دیاردهیهکی ئاۆزهو مرۆف پبویستی به فیربوون ههیه، هه ربویه ((سوسیر، چۆمسیکش نهم راستیه دهسهلمینن که مرۆف له دایک دهبیت توانای فیربوونی زمانی تیدایه (...) که واته زمانه دیاری خودایه بۆ مرۆف))^{٢٥} نهمه نهم راستیه دهسهلمینیت، که (خودا) چۆن مرۆفی له نهبوونهوه هیئاوته بوون، که مرۆف له بهردهمیدا دهستهو نهژنۆ دهوستییت، خودایه که بتوانییت گشت واته (مرۆف) دروست بکات، چۆن ناتوانییت بهش واته (زمان) ههکی بۆدروستبکات، ئیرهدا پرسیاریک دیته پیشهوه. نایا دروستکردنی گشت نهسته متره یاخود بهش؟ نه ئه به ته له وهلامدا دهئیین: گشت که واته نه گهینه نه و راستیهی که پیدان و به خشیینی (زمان) هه ره گه ل دروستکردنی (گشت) که یه، ئیرهدا ده توانین بهم نموونه یه نهم رسته یه بهینه پروو، کاتیك مرۆفیک بتوانییت ئۆتومۆبیلێك دروستبکات، دروستکردنی تایه که ی زۆر له ئۆتومۆبیلێکه که ناسانتره، چۆنکه تایه که به شیکه له ئۆتومۆبیلێکه.

ههروهها ئیرهدا به شیوهیهکی وردتر کارکردنی زمان باس دهکین ((تیکه ئکردنی بیر له گه ل دهنگدا پیی دهوتریت (Encoding) واته کردنی بیر به رهمز و دهنگ و ده برین. کردنی بیر به رهمز له شیوهی دهنگ و وینهدا به پیی فه رمانی می شک، ههروهکو کردنی بیریکه به رهمز و ناردنی نه و رهمزه وهکو ههوائیک به به کارهینانی (جهاز) ئامیزی مۆرس. ئیرهدا ئیره (المرسل) به (جفره) ههوائیکه نه ئیری و وهگریش (المستلم) وهی نه گری و نه یکاته نوسه یهکی تری نهم ههوائیکه له به نه رتدا ئیره، به پیی نه و نه و زانیباریهی که ده براری مۆرس و شیکردنه وهی جفره ههیه تی. وهگرتنی نهم رهمزانه و شیکردنه وهیان له لایهن وهگره وه پیی دهوتریت (Decoding) واته شیکردنه وهی رهمز و کردنه وهی نه و رهمزانه به بیر و سیسته میکی ته و او بی که م و کوریه و به پیی یاسا و ده ستوری هه مه جوړ کار نه کا و پیی نه وتری (Encoding _ Decoding System) نهم سیسته مه و کارکردنی پیی نه وتری زمان))^{٢٦} به مشیوهیه می شکی مرۆف فه رمان دهکات، که نه و بیریه له می شکیدا به رامبه ره هه ر شتیک دروست بووه، بیکاته فۆرم و وشه، نه و فۆرم و وشانه له می شکیدا چه مک و وینه ی تاییه تییان هه یه، که قسه کهر ده توانییت نه و فۆرم و وشانه بۆ به رامبه ره که ی که گو یگره بینیرییت و گو یگریش نه و وشه و فۆرمانه له می شکیدا به پیی سیسته مه زمانه دیاریکراوه ی که فی ری بووه، له می شکیدا شیان ده کاته وه چۆنکه گو یگریش، که قسه که ری نه و زمانه دیاریکراوه یه، کو دی کردنه وهی نه و وشه و فۆرمانه ی بۆ چه مک و وینه کان هه یه، به م جوړه ئاخوتن و کرده ی زمان دروست ده بییت. هه ره وهکو نهم هیلکارییه، که له کتییی (فۆنه تیک) ی غازی فاتح وهیسه وهگره وه و تیایدا سیسته می ئاخوتن خراوته روو:

هیلکاری ژماره (١) ٢٧

بهشی دووم

زمان و بیر له روانگهی تیوره کانهوه

١- تیوره کانی زمان و بیر:

تاكو نیستا زانیانی زانستی زمان له بابته زمان و بیر و په یوه نندیان به یه کتره وه، ژماره یه ک تیوریان خستوته پروو، لیره دا نامازه به سی تیوریان ده کهن:

٢-١-١ تیوری پیژیهی:

نهم تیوره باس له وه هیما زمانیان ده کات، که له کومه لگایه ک بۆ کومه لگایه کی تر جیاوازن ، که نهمهش به هوی ژینگه کی جیاوازه وه دروست ده بیته. خاوه نانی نهم تیوره وا پیشان ده دن، که (زمان خوی ریگه کی بیرکردنه وه به سهر نیمه ده سه پینیت به هوی نهمه وه تیگه یشتنه کان ناسان ده بن و نه سهر روناکیه کانی هه لسوکه ت ده کات و بیرده که ینه وه.)^{٢٨} زمان ناسانکاری بۆ مرؤف ده کات و پیداکیری نه سهر ناگادارییه کان له باره کی جیاوازی نیستی ناوه کان له نیوان شته هه بووه کان ده کات. بۆ نموونه له زمانی عه ره بی وشه یه کی زور هه یه بۆ جوهره کانی حوشر به لام له زمانی تر وه کو زمانی کوردی نه وه نده وشه بۆ حوشر نییه، مه گهر وشه یه ک یان دوو وشه نه بیته نه ویش (حوشر، وشتر، ه، که به واتای (جمل) دیت. نهمه واتای نه وه یه که زمانی عه ره بی وشه یه کی زوری به ره مه ییناوه سه باره ت به ناوی (حوشر) و جیاوازی شیان له نیواندا ده کات، نهمه وا ده کات له بیرکردنه وه یان بۆ حوشر و نه وه ی په یوه نندی پیوه هه یه، بیرکردنه وه یه کی زور ورد بیته له وه که سه ی قسه به زمانی کی تر ده کات، به لام نه وه ژینگه کی کورد تییدا ده ژیت په یوه نندی به رده وای به حوشر وه نییه و زمانه که شیان پیویستی به وه هه موو جوهره ناوی (حوشر) نییه، بۆ نه وه ی جوهره کانی له نیوان یه کتردا جیا بکاته وه و بیرکردنه وه یان سه باره ت به (حوشر) له نزمترین ناستدایه له به رامه ر قسه که ریکی عه ره بی، ماوه ی نه وه یان ده داتی، که پله له یه که چه کان یان به هوی نامازه وه له یه که کتر جیا بکه نه وه. که واته ژینگه رۆئیکی سه ره کی له هه بوون و نه بوونی هیما زمانیه کان ده بیینیت و هه بوونی جیاوازی له هیما زمانیه کان له ژینگه یه که وه و قسه که ره کان رۆژانه بۆ پرکردنه وه ی پیدایستی رۆژانه یان به کاریان ده هینن . نهم تیوره له راستیدا ناته واوی تییدا هه بوو، چونکه توانای نامازه ی زمانه وانای بۆ جیاکردنه وه ی له نیوان شته کان ره هاو جیگیر نییه، به به لگه کی نه وه ی نامازه ی زمانه وانای واتاکه ی له سه رده میکه وه بۆ سه رده میکی تر ده گوریته. هه روه ها له ژینگه یه که وه بۆ ژینگه یه کی تریش جیاوازه و له شیوازی که وه بۆ شیوازیکی تر. هه ر بۆ نموونه وشه ی (الندی) له زمانی عه ره بییدا بۆ (الگل) به کار دیت، به و واتایه کی کاتیکی ته ماشای گیا و دره خته کان بکه یت،

دەبىنەت ئەو دۆۋە ناوانى كە ئە بەيانىيەكى زوو ئەسەر گەلای ئەم گيا و درەختانە بلاو بونەتەو. ئەمە ئە كوردیدا (خوناو، شەم) پى دەگوتريت، بەلام بۆ ئەم وشەيە ئە زمانى عەرەبىدا واتاى ترى هەيە وەكو (الكرم) هەرەكە شاعیر دەئیت:

سريع الى ابن العم يلطم خذهُ

و ليس الى داعي الندى بسريع

ئەو گۆرانە بە هۆى بەكارهينانى ريزمانى گەشە دەكات يان وەرگرتن يان لىگۆرين يان خوازى زمانەوانى يان دەچیتە ناو چەمكىكى زاراوہى ديارىكراو، ئەم كاتەدا وەرگيرانى بۆ زمانىكى تر قورس دەبیت، ئەمە بەشيوەيەكى ناسايى بۆ سەلامەتى بىر گومان دروست ئەكات، كە هەريەكە ئە ساپىر و ورف پشتگىرى لى دەكەن، ئە بارەى بەشبوونى زمان بۆ جياكردنەو ئەنيوان شتەكان، كە دەچیتە ناو چوارچيوەى بىرمەندەكانەو، پاشان بەلگەيەكى تر بۆ رەتكردنەو تىورى ريزهەى ئەلای هەر چينىك ئەناو كۆمەلەى زمانەوانى، كە قسە دەكەن بە زمانىكى ديارىكراو وەكو عەرەبى و نىنگلىزى و چينى، كۆدىكى تايەتيان هەيە بەكارى دەهينن، ئە جيبە جياكردنى مەبەستەكانيان، جا بە مەبەستى زانستى يان كۆمەلەيەتى بىت ياخود بەسود و بى سوود بىت، ئەمە وادەكات بلىين، كە زمان رىگای بىركردنەو ئەسەر نيمە دەسە پىنيت، كە دەبیتە نامازەيەكى بەهيز بۆ جياكردنەو شتەكان ئەوانى تر.^{٢٩} ديارە ئە تىورى ريزهەيە بە هۆى ئەوەى هەر ئەتەوہەيەك خاوەنى كەلتورى تايەتى خۆيەتى، بە هەمان شيوەش خاوەنى هيمای زمانى تايەتى خۆيەتى، ئەمەش وا دەكات ئە كاتى وەرگيرانى ئەم هيمای زمانىانە بۆ سەر زمانىكى تر ناسان ئەبیت و قورس بىت و پيوستى بە كاتىك هەبیت، سەرەپاى ئەمەش ئەم ئەتەوانە خاوەنى چەندىن دىئالكت و شيوەى ناخوتن و هيمای زمانى جياوازن، ئەمانەش ئە سەرەمىكەو بۆ سەرەمىكى تر دەگۆرين، ئەمەش بوو هۆى ئەو تىورى ريزهەى ئە لای ئەندى زمانەوانان پەرخەى لى بگيريت و رەتبكریتەو.

٢-١-٢ تىورى پىكەتەيى:

تىورى پىكەتەيى وا دەبىنيت، كە بىرەكان بەهۆى گوتنەو دەردەبەردىن و هەر بۆيەشە (جان بياجە تىورى ريزهەى رەتدەكاتەو، بەرپەرچى تىورەكەى ساپىر و ورف دەداتەو، كەوا پيشان دەدات، زمان نامرازە بۆ وەرگيرانى بىرەكان ئە شتىكى تاريك و رەشەو ئە دەروون بۆ بوونىكى ديارى دركىنراو.)^{٣٠} بەشيوەيە ئە تىورى پىكەتەيىدا زمان رۆلىكى گەورە بۆ جياكردنەو شتەكان ئە نيوان يەكترى، ئە ويستى نيمەدا دەگيريت، واتە ئەو شتەى كە ئە بىرى مروقدا هەيە و هيشتا بە شيوەيەكى شاراو و بەرجەستە نەبوو، زمان ديت ئەم شتە شاراو مىشك ئە رىگەى هيمای زمانى ديارىكراودا دەردەبەريت و ناشكراو بەرجەستەى دەكات.

ئەلای جان بياجە و قوتابىيەكانى و ئەوانەى ئەسەر رىگەى ئەو دەروون، كە هەر دەبیت مروق شتەكان بزانيات و بە گۆكردنیش بزانيات و دەريبيريت، كە واتاى ئەو دەگەيەنيت و نامازەى بۆ دەكات، بۆ نموونە مندال ئە سەرەتادا شتەكان دەزانيات بەلام ناتوانيەت ئە يەكترىيان جياپكەتەو،

٢-٢ رههندی په یوه نډیگردنی نیوان زمان ویر:

هه نډی نه زانیان سه بارت به رههندی په یوه نډیگردنی نیوان زمان ویر وا پیشاندهدن، که بیرگردنه وه خوی زمانه نه پیش هه مووشیانوه دامه زرینه ری دامه زرینه ری قوتابخانه ی رهوشکاری نه زانستی دهروونی واتسون (Watson) بو نه وه ده گه ری نیته وه. که (بیرگردنه وه قسه ی ناوه وه یه، به و واتایه ی همر که سیک، که بیرده کاته وه نه ناوه خوی قسه ده کات، بیرگردنه وه گه شه ده کات، نه و کاته ی که منډال ده توانیت وشه کان به کار به نیته، نه و کاته ی که منډال بیرده کاته وه نه هه مان کاتدا قسه ده کات)^{٢٤} زانای روسی (سیشنو) که به باوکی فیسولوجی روسی داده نریته، ده نیته: (نه و کاته ی منډال بیرده کاته وه، همر نه هه مان کاتیشدا قسه ده کات)^{٢٥} واته سرنج و تیپرامانی منډال شیوه یه که نه در برین و قسه کردن، همر بویه زور جار گه و ره کان نه سرنج و تیپرامانه کانی منډال ده گهن، نه مهش ده بیته جوریک نه ناخوتن نه نیوان منډال و گه و ره کان. ههروه ها سیشنو پای وایه: (بیرگردنه وه نه منډال نه ته مهنی پینج سالی گه شه ده کات و نه و بیرگردنه وه ی به هوی وشه کان بو که سانی تر ده گوزیته وه، نه مهش نه سهر هه رزه کاراندا پشت راست ده کریته وه).^{٢٦}

ههروه ها هه نډی زانا وای بو ده چن، که زمان گه شه ده کات به و واتایه چون بوونه و ره کان نه پروی فیسولوجییه وه گه شه ده کات، ناواش زمان گه شه ده کات، نه مباره یه وه قیکوتسکی زانای روسی نه کتیبی (بیرگردنه وه و زمان) Thought and Language که دانره که یه تی ده نیته: (ده بینین قسه ی منډال نه سهر تادا نه ناو کومه ل زور ته واو نییه، پاشان نه خودی خویدا گه شه ی پیده دات و ده توانیت به سهر قسه کان زال بیت، پاشان قوناغیکی تردیت که پیی ده وتریت قسه ی ناوه وه یا خود بیرگردنه وه).^{٢٧} نه وه نه راستیدا جیاوازه نه هی رهوشکاره کان همر وهک واتسون بوی ده چیت. ههروه ها چه نډین زانای تر نه باری په یوه نډی نیوان زمان و بیر سرنج و بیرو پای خویان خستوته پروو، نیرده هه نډیکیان باس ده کهن، نه وانه ش (جان بیاحه وای ده بینیت که یه که م جار سهر که وتنی زانیاریه بو نه وه ی سهر که وتنی زمانی به نیته کایه وه یا خود روویدات، بو نه وه ی نه م سهر که وتنه پیچه وانه بیته وه (یان بیرگردنه وه) نه سهر زمانی منډال، زمان به شیوه یه کی گستی گه شه ده کات به هوی کار نیک کردنی هه ردوولا واته (زمان و بیر) به لام به ته نها نه ریگه ی گه شه ی زانیاری سهر ناکه ویت.^{٢٨}

بو نمونه نه م بیر به شیوه یه کی کرده یی روون ده که یه وه. منډال نه قوناغی سهر تایدیدا بیریکی گستی نه سهر باننده کان دروست ده نیته، که نه و باننده ده فرن و زور جار نه سهر دره خته کان ده نیشه وه ههروه ها به هه مان شیوه نه سهر نوتومویبله کانیش به گشتی نوتومویبله کان نه سهر شه قامه کان درون، به لام ناتوانیت نیکیان بکاته وه و جیاوازی نه نیوان باننده یه ک و باننده یه کی تر ناکات، جیاوازی نه نیوان جور ی نوتومویبله کانیش ناکات، کاتیک منډال ده ست به به کارهینانی هیما ده کات، توانای ده کریته وه، تیگه یشته کانی ناوه وه نه لایه ن خویه وه به شیوه یه کی خیرا زیاد ده کات، توانای زمانیش زیاد ده کات،

په یوه ندى نیوان هیما و شته کان دیاری دهکات و وینه یان بو ده کیشیت، نهوکات بو نمونه عه نه شیش له مریشک جیاده کاته وه، ههروهه بولبل له چوله که جیاده کاته وه و نوتوموبیلیکی باره نگر له ته کسی جیا دهکاته وه، له و کاته دا هه ولده دات به توانای خوئی داهینان له شیوازی گوگردنه کانیدا بکات.

هه ر بویه یه گرتنی قسه و بیر له و کاته وه ده ست پی دهکات، کاتیک که رهسته کانی په یوه ندى نیوان هیمای زمانى (وشه) یان (نامراز و ماناکه ی به یه که وه ریکه که وتن و نه و اتایه ی به خشی، که ناماژى بو کردوه، ئینجا له و کاته دا ده توانیت له به کارهینانیدا سه رکه ویت. (زمان بریتیه له چالاکیه کی زهنی کومه ل خوئی)^{٣٦} به مشیویه ناخوتن و بیر به یه که وه ته ریب ده بن، کاتیک که وشه کان له بیرى مروقد ا واته له بیرى کومه لدا چه مکیان ده بیت، ئینجا په یوه ندى له نیوان زمان و بیر روودهدات و ناخوتن ناراسته ی خوئی ورده گریت. پول شوشار له کتیه که ییدا (زمان و بیر) وا پیشانده دات، که منال فیرى بیر کردنه وه ده بیت، پاشان قسه ورده گریت، توانای ده برپینی ده بیت و پاشان هه سترکده تاریکه که ی به هه سترکده رووناکه که ی مروقد ده گریته وه. مروقد له که ل بونه وره کانی تر به تاییه تی ناژه ناند ا جیاوازه چونکه هه سترکدن له لای بوونه وه راندا هه سترکدنیکی راسته وخویه نه مه چاوه روانی ترسناکی لی ناکریت، نازانیت مه گه ر کاتیک هیرشی ده گریته سه ر، ههروهه کاتی خواردن نازانیت ته نها کاتیک گوئی له لیدانی زهنگه که ده بیت، هه ر وه کو تاقیکردنه وه ی بافلوف، که هه موو جار زهنگیکی لیده دا ئینجا خواردنی دده ا سه گه که، سه گه که ش له کاتی گوئی لی بوونی زهنگه که فیروبووو، که خواردنی بو دیت، ناماده باشی خوئی ده برپى، به لام بافلوف جاریک زهنگی لی دا، سه گه که وای زانی به هه مان شیوه خواردنی بو دیت، که چی خواردنی بو نه برد، سه گه که لیک له ده می هاته خواره وه، به لام مروقد هه سترکده که ی که شاهویه له سه ر که شه ی میشکی پشت ده به ستیت، به بیرى سه ربه خوئی درکاو، نویش له جیاتی بیر هه یه. تاقیکردنه وه ی هه ستی هه ست پیکراو له لای مروقد نابیت، مه گه ر کاتیک له هه ستی راسته وخو بو ناوه وه له ریگه ی درکاوکان و ناوه کان به پیی یاسای گشتی له زمانه ی دهره وه ده گوازیته وه، که نه مه ش هوکاریکه بو په یوه ندى کردن له نیوان خه لکاندا. هنری سویت له کتیه که ییدا (New English Grammar) (ریزمانى نوئی نینگلیزی) وا پیشانده دات، که زمان یه ک پیشه ی هه یه، نه ویش ده برپینی بیره به هوئی دهنگه کانی گووتن، که پیکه اتوه له (وشه کان). له لای ساپیر بیر کردنه وه نه و مادده یه له زمان دهرده که ویت و ده گوازیته وه له قسه که ره وه بو گوینگر نه ویش به ناگایه وه ورده گریت. بیر کردنه وه قسه کردن له پیشکه وتنه کانیناندا ناراسته یان جیاوازه، بیر کردنه وه له قوناغیک به دهرده که ویت له پیش زمان، وه هه ردووکیان به ریگایه کی هاوسه نگدا دهرؤن تاکو قوناغیک له ته مه ن، پاشان له قوناغیکدا به یه که ده گهن، که ده بیته بیر کردنه وه ی قسه و قسه کردنی بیر کردنه وه.^{٣٧} که واته زمان و بیر نه گه ر یه کیکیشیان له سه ره تادا پیش نه ویتر بکه ویت، نه و هه ردووکیان ته و اوکه رى یه کترن، بیر لایه نه شاره وکه ی زمانه و زمانیش لایه نه ناشکراکه ی بیره، به مشیویه هیماکانی زمان له کاتی ده برپیندا جوئی بیر ناشکرا ده کن، له هه مان کاتیشدا بیریش ده بیته هوئی رۇنانی نه م جوړه هیما زمانیا نه.

٢-٣ رههندی زمان لهسهه بیر:

دیاره لیلهدا زمان وهك كه رهسهیهکی بهرجهستهیهو کراوته نامازیك بۆ روونکردنهوهی بیر، هه ره له بهر نه مه شه. زمان له لای مرؤفدا به چه ند شتیك چه سپینراوه و دیاریکراوه، هه ندیکیان کومه لایه تین و هه ندیکی تر هوشه کی و عه قلین و هه ندیکیتریان بایؤلوجین. نه گه ر توانیمان نه و هؤکارانه ی که کاریگه رییان له سه ره زمان هه یه بناسینین، که چؤن کار ده کاته سه ره زمان، نه و کات ده زانین، که زمان چؤن بیر دیاری ده کات و به ره و پیئشی ده بات، هه ره هه زمانیش له ناو خؤیدا ناراسته ی بیر ده کات و کار ده کاته سه ره کاره کانی زانین و په یوه ندیکردن و نالووئیرکردنی کومه لایه تی، گه ر بتوانین نه م جو ره کاریگه رییانه دیاری بکه یین و شیبان بکه یینه وه، که چؤن رووه دات بؤمان روون ده بیته وه، چؤن زمان بیر دیاری ده کات و دروستی ده کات.^{١١} که واته زمان رۆئیکی کارا ده گپرت له روونکردنه وهی بیر، زانیاریه کانی میشک به ده وره یه ر بلاوده کاته وه، که نه مه ش ده بیته هؤی دروستکردنی په یوه ندییه کومه لایه تیه کان، له گه ل نه مه شدا زمان دیارده یه کی مرؤفایه تیه، که چالاکیه کانی له ریگه ی هیمای زمانی پیشان ده دات. له مباره یه وه ساپیر ده ئیت: به م پییه مرؤف له جیهانی ماددیدا و له جیهانی چالاکیه کومه لایه تی به واتا ناساییه که ناژیت، به لکو که وتوته ژیر به زه یی نه م زمانه دیاریکراوه ی وه ریانگرتووه، که هؤکاریکه بۆ له په کتر تیگه یشتنیان له ناو کومه نه که یاندا.^{١٢} دیاره هه ره نه ته وه و کومه لگه یه ک له سه ره نه م زه مینه زمانی دیاریکراوه هه یه، که رۆژانه له ریگه ی نه م زمانه ی دا ده توانیت پیداو یستیه گشتی و تاییه تیه کانی پی ده سه به ر بکات و له ژیر ره حه تی نه م زمانه دا نه ژیت. هه ره سه به رت به زمان و ورف ده ئیت: زمان هؤکاریک نییه بۆ نه وه ی بیره کان ده برپیت، به لکو زمان نه م بیرانه دروست ده کات.^{١٣} نه م پیناسه یه شدا نه وه روونکراوه ته وه، که زمان نه ک ته نها بیره کان ده ده برپیت، به لکو سه رچاوه یه کیشه بۆ بیر، واته بیر نه م بیرانه ی که له لا گه لانه ده بیته له زمان هه ئیجراوه و که ره سه سه ره تاییه که ی له زمانه وه چه کهره ده کات. لیله دا نامازه به به شیك ده که یین، که نه ویش به ناوی (زمانی بیر) هوه ناسراوه، که (زمانیکه هه رکه سیك کاتیك به کاری ده هینی که به ته نها بی و له گه ل خؤیدا قسه ی پی بکات. مه رجیش نییه که زمانی بیرکردنه وه هه ره ک زمانی نه و که سه بیته، له وانه یه زمانی زگماکی که سیك زمانی عه ره بی بیته به لام له گه ل نه وه شدا له وانه یه به زمانی ئینگلیزی بیربکاته وه، چونکه نه و زمانه خوی به سه ره بیرکردنه وه که دا سه پاندووه یان له وانه یه ماوه یه کی دریز له ناو ئینگلیزدا ژیبای یان له به ره نه وه ی به شیکی زوری خویندنی به و زمانه بووی.)^{١٤} لیله دا (زمانی بیرکردنه وه) و (زمانی قسه کردن) له یه کتری جیاده کریته وه، به و واتایه ی کاتیك له ناو کومه لگه یه کدا ده ژیت بۆ ماوه یه کی دوورودریژ، که زمانه که یان له زمانی دایک واته زمانی بنجی تو جیاوازه، توش کاتیك فیری نه و زمانه ده بیت، به شیوه یه کی ناراسته وخؤ کاریگه ری له سه ره هه سوکه وت و بیرکردنه وت دروست ده کات، له کاتیکیش بیر ده که یته وه، بیرکردنه وه که ت به و زمانه ده بیته. هه ره هه تویره ران پییان وایه که (زمان به ره می ژیا ری نه ته وه ییه، به هه مان شیوه زمان نه و نامرازه یه که به هؤیه وه پرؤسه کانی گواسته نه وه ی موفره داتی ژیا ری بۆ نه وه کانی داها توه نه نجام ده دریت.)^{١٥} لیله دا هه ره کومه لگه یه ک و نه ته وه یه ک ژیا نی تاییه تی خؤیان هه یه،

به پى ئىم كەنتورەى كە ھەيانە، ياخود ئە بابوباپىرانەو ھە بۇيان ماوئەتەو، ئەمەش واىكردو ھە زمانەكەيان رەنگدانەو ھەى ژيانىان بىت، و ھىما زمانەكانىان تايبەت بىت بە خۆيان، ھەر بۇيەشە كۆمەنگەيەك ئەگەل كۆمەنگەيەكيتەر ياخود نەتەو ھەيەك ئەگەل نەتەو ھەيەكيتەر ئە رووى ھىما زمانىيەو ھە جىواو ھەى، بۇ نموونە بانئەدى (تووتى) ئە ژيارى ھۆزى (بۇرۇرۇ) گرتگىيەكى زۆرى ھەيە، ئەبەر ئەو ئە زمانى ئەو ھۆزەدا ژمارەيەكى زۆر ناوى تووتى ھەيە، ھەر ھەا ناخپو ھەرانى ئەسكىمۇ چوئەكە ژيانىان ئە ناو بەفردايە ژمارەيەكى زۆر ئە ناوى بەفر ئە ناخاوتنەكانىاندا بەكار دەھىنن، واتە زۆر جوورى بەفريان ھەيە و بۇ ھەر جوورىكىش ناويكى تايبەتى ھەيە.

٢-٤ رەھەندى بىر ئەسەر زمان :

ھەموو مرقۇھەكان جوورى بىركردنەو ھەيان ئە يەكتر جىواو ھە، ئەمەش دەگەر پىتەو ھە بۇ پىكەتەى ئەو ژىنگەيەى كە ئەو كەسە تىادا دەژياو ھە، ھەر بۇيە ھەموو بواردەكانى ژيان كاريگەرى بە شپو ھەيەكى راستەو خۇ و ناراستەو خۇ ئەسەر ئەو مرقۇھە ھەيە و بەم شپو ھەيە كاريگەرى ئەسەر بىركردنەو ھەى دەبىت و بگرە ناراستەى بىركردنەو ھەى دەگورپىت. ھەر بۇيەشە (گەلانى سەر زەوى مېژو ھەيەكى جىواو ھەى ھەيە و ئە جوگرافىاي جووراو جوور و جىواو ھەى گوزەر دەكەن و مامە ئە ئەگەل ژىنگەيەكى جىواو ھەى دەكەن بە ھەموو پىكەتەى ئەو ژىنگەيە ئە روو ھەى و ناژەل و كەلوپە ئە جووراو جوورەكان، جگە ئەو ھەى ئە رووى ناستى مادىشەو ھەر جىواو ھەى ئەمەش ماناي ئەو ھەيە كە شارەزايى و زانست لاي گەلانى دونيا وىكچوو نىيە. ^{٤٦} كەواتە ژىنگە كاريگەرى ھەىكى راستەو خۇ ئە سەر بىركردنەو ھەى مرقۇھەكان ھەيە، كە ئەو كۆمەنگەيەى ئە بىبايان دەژىن جوورى بىركردنەو ھەيان جىواو ھەى ئەو كۆمەنگەيانەى كە ئە ناو چىپاكاندا دەژىن، ياخود ئە سەر دەرياکاندا دەژىن، سەر ھەى جىواو ھەى ناين و مېژو ھەيان.

بۇ نموونە (لىل سۆندريس) نامازە بۇ ئەو جىواو ھەى دەكات، كە (ئە نىوان ھەى ئەسپانى و ھەى ئەنگلۇ سەكسۆنىدا ھەيە، كە رەنگدانەو ھەى بەسەر زمانەكانىاندا ھەيە، ئىسپانىيەكان دەئىن كاتر مېر دەروا، كە چى ئەنگلۇسەكسۆنىيەكان دەئىن كاتر مېر رادەكات. ئىسپانىيەكان دەئىن پاسەكە ئە دەستى چوو، ئۆتۆمبىلەكە دەعامى كەردو قاپەكە شكا، بەلام ئەنگلۇسەكسۆنىيەكان دەئىن ئەو كەسەى خۇى بە پاسەكە ئەگەيشت و خۇى قاپەكەى شكاند، چوئەكە قاپ خۇى خۇى ناشكىنپىت خۇى ئۆتۆمبىلەكەى دەعامى پىكرد چوئەكە ئۆتۆمبىلەكە بە تەنھا دەعام ناكات، ھەموو ئەو گوزارشانە رەنگدانەو ھەى شپو ھەىكانى بىركردنەو ھەى ئەلای ئەم دوو گە ئە ^{٤٧} بەم شپو ھەى ئەم دەربىرینە و بۆچوونانە سەبارەت بە بىركردنەو ھەيان دەبىت و ئەم بىركردنەو ھەيش ئە دەربىرینەكانىاندا رەنگ دەداتەو ھەى راستەو خۇش كاريگەرى بەسەر زمانەو ھە دەبىت. ئەمە خۇى ئەو راستىيە دەردەخات، كە شپو ھەى بىركردنەو ھەى، كە ئە گوتنەكانىاندا رەنگى داوئەو ھە ئە كۆمەنگەيەك بۇ كۆمەنگەيەكى تر جىواو ھەى. ھەندى زانا ئەو پروايەدان كە مرقۇھە با زمانى ناخاوتنى ئەبىت، بەئكو ئە رىگەى بىرەكەيەو دەتوانپت بە ناما نچەكانى بگات،

هەر وهکو فندلر نموونه (به ئافره تییکی ئەمەریکی دەهینیتەوه که ناوی هیلین کیلەر بوو له مندا ئییه وه کهر و لال و کویر بوو، به یارمەتی به خێوکه ره کهی توانی خویندن و نوسین فیڕ بیت و به لگه نامە ی به کالۆریۆسیش به دەست بهینیت، پاشانیش ببیتە نوسەر و توێژەر و وانه بیژر^{١٨} به رای ئیمه ئەم جوړه نموونانه ئەو راستییە مان بو دەردەخات، که مروق سەرەرای نەبوونی زمانی دەتوانیت له ریگه ی بیرە که یه وه فیڕبکریت، قوناغە کانی خویندن بیری بە لām ئەمەش به و ناسانیه نییه، که قسه ی له سەر ده کهین، چونکه ئەو که سه ییویست به یارمه تیدەر هه یه تا کو بتوانیت به م پله بگات به واتایه کی تر که که سیکی خاوه ن زمان و بیری له گه ل خو خه ریک کردوو و هاوته ریب له گه ئی دەرۆات تا کو ده یگه یه نیته ئەم ناسته . لیڕه دا چەند پرساریک دیتە پیشه وه، نایا ئەم کاره بو هه موو که سیکی که رو لال و کویر به م شیوه یه فه راهه م ده بیته؟ نایا ئەم که سه که رو لال و کویره نابیته ریگر له به رامبه ر که سی یارمه تی ده ر؟ نایا که سی یارمه تی ده ر چه ز و خواست و ناواتی له ژیا ندا نییه؟ که واته لیڕه دا ئەوه روون ده بیته وه، که ئەگه رچی ده توانی ت که سیکی که رو لال و کویر فیڕبکریت به قوناغە کانی خویندن دا تیپه ریته، له هه مان کاتدا که سی یارمه تیدەر که خاوه نی یڕ و زمانه چه ز و خواست و ناواتی له ژیا دا کپ ده کریت.

٢-٥ زمان و مروق:

خودای په روهر دگار جوړه ها بوونه وه ری له سه ر ئەم زه مینه دروست کردوو، که له ژماره نایه ن، مروقیش به کیکه له و بو نه وه رانه و تاکه جیا وازیش له نیوان ئەم بوونه وه رانه و مروقدا زمانه، واته خودای په روهر دگار به شیوه یه کی پیشه ووتوو زمانی وه ک سیسته میکی ئیک تیگه یشتن به مروق به خشیوو، که به زینده وه ره کانی تری، به م شیوه یه نه به خشیوه. هه ر ئەم باره یه شه وه گو تراوه: ((زمان مروق له هه موو گیاندارانی تر جیا ده کاته وه، چونکه ته نیا مروق به هه ره و توانای قسه کردنی تی دایه، بیگومان ناژهل و په له وه ر و گیاندارانی تر به گشتی په یه ره ویکیان هه یه، هه ر چه نده زور ساده ش بیت بو له یه کتر گه یشتن، به لām ئەو (زمانانه) له چالاکیدا زور له زمان که م ترن و ریگه ی گیانداران ناده ن له رابردوو یان پاشه روژیان بکوئنه وه و درو بکه ن و شت له زمانانی تر وه ریگرن، له به ر ئەم هویانه پیڕه وه کانیان ناچیته ریزی زمان.))^{١٩} به م شیوه یه زمان مروق له بوونه وه ره کانی تر جیا کردو ته وه و هه ر له ریگه ی زمانه که شیوه وه چالاکی له بو نه وه ره کانی تر زیاتره و به رده وام له چالاکی زیاتر دایه و هه ر به هوی زمانیشه وه توانیویه تی ئەم شارستانیته یه مه زنه ی ئەم رو مان بو دروست بکات، ئەم راستیه ش لای زانیان سه لێندراوه، که ((لیکوئینه وه کانی هه موو دان به وه دا ده نیین که ته نیا مروق توانای قسه کردنی هه یه، (سو سیر) و (چۆمسکی) ش ئەم راستییه ده سه لێنن که مروق کاتی له دایک ده بی توانای فیڕبوونی زمانی تی دایه که له گیانه وه رانی تر دا نییه))^{٢٠} واته ته نها مروق ه سیسته می فیڕبوونی زمانی تی دا ناماده یه، که له هه ر کۆمه لگه یه کدا بزیت فیڕی ئەو زمانه ده بیته، ئەمەش ئەلبه ته له خاوه یه، هه ر له به ر ئەمەش که ((خوی گه و ره که بو نه وه ری دروست کردوو، زمانیشی پی به خشیوو (...)

نهم بۆچووننه نه سهردهمی یۆنانیهکان باوبوو، زاناكان بۆ نموونه (هیراکلیت) دان بهوهدا دهنی، که خوا زمانی به مروّف به خشیوو، چونکه مروّف دهسهلاتی نهوهی نییه دهستیشانی خالی سفری دهستییکردنی دهووبهیری خوی بکات. ههروهها دهسهلاتی نهوهشی نییه زمانیک بۆ خوی دابنی که نه مهو بهر هیچ بنج و بنه مایه کی نه بو.)^١ لیهدا نه گهر چی تیوری جیا جیا نه باره ی پهیدا بوونی زمان ههیه، به لام هیچیان نه که موکوری به دهر نین و ناگه نه نهوهی نهوهی که خوی پهروهردگار چون مروّفی دروستکردوو نه وهاش زمانی پی به خشیوو و نهم راستیهش لای زۆربهی زۆری زانیان سه ئمیندراوه. به مشیوهیه خوی پهروهردگار نه وینهی بهر پرسیاریتی بونه وهردا نه رۆژی دوا پیدا دهقه رموویت: ((وَقَالُوا لَجُلُودَهُمْ لَمْ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَالْبَیْه تُرْجَعُونَ)) / ٢١٢ فصلت. واته خودا هه موو دروستکراویک ده خاته قسه.

نه نجام

- ١- زمان و بیر ههردووکیان تهواوکهری یه کترن، نه ریگهی زمان و بیرهوه په یوه ندییه کۆمه لایه تیبیه کانی مروّف به هیز ده بییت.
- ٢- زمان کار نه بیر دهکات و به هه مان شیوهش بیر کار نه زمان دهکات، نهم کارکردنه دوولایه نه نه که سیکه وه بۆ که سیکی تر جیاوازه.
- ٣- بیر که رهسته یه کی نابهرجهسته یه نه ریگهی زمانه وه نه کاتی دهر برین، ده بیته که رهسته یه کی بهرجهسته.
- ٤- ژینگه کاریگه ری راسته وخوی نه سه ر جوړی دهر برینه کان و جوړی بیره کانی مروّف ههیه، واته کۆمه لگه یه ک به پی نهم ژینگه یه ی تیا یه دایه، جوړی بیر و جوړی دهر برینی نه گه ل کۆمه لگه یه کی تر جیاوازه.
- ٥- خودا مروّف واته (گشت) ی دروستکردوو، هه ر خوداش زمان واته (بهش) ی پی به خشیوو، واته که خودا (گشت) ی دروست کردوو، هه ر نه گه ل دروستکردنه که ی (بهش) ی نه گه ل دابوو.

سەرچاوهكان

سەرەرای سوود وەرگرتنم ئە (قرآن الکریم)، ئەم سەرچاوانەشم بەکارهێناوه:

أ- بە زمانی کوردی:

١_ دیوانی گۆران، عەبدوللا گۆران، چاپخانەی دلاھو ئە بلاوکراوەکانی پانیزە، چاپی دووهم، تهران، ئێران، ١٣٨٥ی هەتاوی.

٢_ تاییه تەنڊییه مۆرفۆلۆژییەکانی زمانی کوردی ئە رواتگهی پۆلۆژییانهی زمانهكانهوه، حەیدەر حاجی خدر، نامەى ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین_ هەولێر، ٢٠١٠.

٣_ زمانهوانی، یوسف شەریف سەعید، چاپخانەی رۆژھەلات، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠١١.

٤_ زمانهوانی، سەلام ناوخۆش، نەریمان خۆشناو، بەرگەکانی چوارەم، پینچەم، شەشەم، حەوتەم، چاپخانەی منارە، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠١٠.

٥_ زمانهوانی، محمد معروف فتاح، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی سینیەم، هەولێر، ٢٠١١.

٦_ زمان و هزر و کلتور، و. رحیم سورخی، چاپخانەی وەزارەتی پەرورده، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠٠٦.

٧_ فۆنەتیک، غازى فاتح وهیس، چاپخانەی ئەدییبی بەغدادی، چاپی یەكەم، بەغداد، ١٩٨٤.

٨_ کارابوونی زمان ئە پەيوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، شیلان عوسمان، چاپخانەی هاوسەر، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠٠٩.

٩_ کوردۆلۆجی، سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو و ئیدریس عەبدوللا، چاپخانەی رۆژھەلات، چاپی شەشەم، هەولێر، ٢٠١٠.

ب- بە زمانی عەرەبی:

١٠- دراسات في علم اللغة الحديث، صادق يوسف الدباس، دار اسامة للنشر و الوزيع، الطبعة الاولى، الاردن، عمان، ٢٠١٢.

١١- سيكولوجية اللغة و المرض العقلي، جمعة سيد يوسف، مطابع السياسة، الكويت، ١٩٩٠.

١٢- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، دار المسيرة للنشر و التوزيع و للطباعة، الطبعة الاولى، الاردن، عمان، ٢٠١٠.

١٣- مدخل الى علم اللغة، محمد حسن عبدالعزيز، دار النمر للطباعة، جامعة القاهرة، ١٩٨٣.

پهراوی زهکان:

- ١- زمانه وانی، محمد معروف قتاح، ٢٠١١، ل ١١
- ٢- کوردۆلۆجی، سه لام ناوخۆش و نه ریمان خۆشناو و ئیدریس عبدوللا، ل ٢٠١٠، ج ٤١
- ٣- کارابوونی زمان له په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان، شیلان عوسمان، ل ٢٠٠٩، ج ١٧
- ٤- سه رچاوه ی پیشوو، ل ١٧، ١٨
- ٥- زمان هزر و کلتور، و. ره حیم سورخی، ل ٢٠٠٦، ج ١٠٧
- ٦- کارابوونی زمان له په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان، شیلان عوسمان، ل ٢٠٠٩، ج ١٨
- ٧- مدخل الی علم اللغه، محمد حسن عبدالعزیز، ١٩٨٣، ص ٣٠٠
- ٨- دراسات فی علم اللغه الحدیپ، صادق یوسف الدباس، ل ٢٠١٢، ص ١٨٢
- ٩- مدخل الی علم اللغه، محمد حسن عبدالعزیز، ١٩٨٣، ص ٨٤
- ١٠- نفس المصدر، ص ٨٣
- ١١- دیوانی گۆران، عبدوللا گۆران، ١٣٨٥ی هه تاوی، ل ١١٣
- ١٢- مدخل الی علم اللغه، محمد حسن عبدالعزیز، ١٩٨٣، ص ٨٤
- ١٣- مدخل الی علم اللغه، ابراهیم خلیل، ٢٠١٠، ص ٤١
- ١٤- نفس المصدر، ص ٤١-٤٢
- ١٥= زمانه وانی، سه لام ناوخۆش، نه ریمان خۆشناو، ٢٠١٠، ج ٣٣
- ١٦= کارابوونی زمان له په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان، شیلان عوسمان، ل ٢٠٠٩، ج ٢١
- ١٧ = سه رچاوه ی پیشوو، ل ٢٢
- ١٨- سه رچاوه ی پیشوو
- ١٩- سه رچاوه ی پیشوو
- ٢٠- سه رچاوه ی پیشوو
- ٢١- سه رچاوه ی پیشوو، ل ١٩
- ٢٢- مدخل الی علم اللغه، محمد حسن عبدالعزیز، ١٩٨٣، ص ١٤٧
- ٢٣- نفس المصدر
- ٢٤- کارابوونی زمان له په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان، شیلان عوسمان، ل ٢٠٠٩، ج ١٨
- ٢٥- زمانه وانی، یوسف شه ریف سه عید، ل ٢٠١١، ج ١٨٩
- ٢٦- فۆنه تیک، غازی فاتح وهیس، ل ١٩٨٤، ج ١١

- ٢٧- نهم هيلكاريه له كتيبي فؤنه تيك، غازي فاتح وهيس له لا پهره سي و بينج ، وهركيراوه
- ٢٨- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، ٢٠١٠، ص٤٥
- ٢٩- نفس المصدر، ص٤٦، ٤٥
- ٣٠- نفس المصدر، ص٤٧، ٤٦
- ٣١- نفس المصدر
- ٣٢- سيكولوجيه اللغة و المرچ العقلي، جمعه سيد يوسف ١٩٩٠، ص١٤٦
- ٣٣- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، ٢٠١٠، ص٤٨
- ٣٤- نفس المصدر، ص٤١
- ٣٥- سيكولوجيه اللغة و المرچ العقلي، جمعه سيد يوسف ، ١٩٩٠، ص١٤٤
- ٣٦- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، ٢٠١٠، ص٤٢
- ٣٧- نفس المصدر، ص٤٢
- ٣٨- نفس المصدر، ص٤٣، ٤٢
- ٣٩- جهيدر حاجي خدر، ٢٠١٠، ٩
- ٤٠- مدخل الى علم اللغة، ابراهيم خليل، ٢٠١٠، ص٤٢-٤٤
- ٤١- مدخل الى علم اللغة، محمد حسن عبدالعزيز، ١٩٨٣، ص٨٦، ٨٥
- ٤٢- سيكولوجيه اللغة و المرچ العقلي، جمعه سيد يوسف ، ١٩٩٠، ص١٥٣-
- ٤٣- مدخل الى علم اللغة، محمد حسن عبدالعزيز، ١٩٨٣، ص٩٦-
- ٤٤- زمانه واني، سه لام ناوخوش، نهريمان خوشناو، ٢٠١٠، ل٣٢
- ٤٥- سهرچاوهي پيشوو، ل٧٦-
- ٤٦- سهرچاوهي پيشوو، ل٨٣-
- ٤٧- سهرچاوهي پيشوو، ل٨٧-
- ٤٨- سهرچاوهي پيشوو، ل٣٦-
- ٤٩- زمانه واني، محمد معروف فتاح، ٢٠١١، ل١٤-
- ٥٠- زمانه واني، يوسف شهرييف سهعيد، ٢٠١١، ل١٨٩
- ٥١- سهرچاوهي پيشوو، -

ملخص البحث

خُصِّصَ هذا البحث الموسوم بـ (البعد اللغوي والتفكير في علم اللغة) بدراسة وتحليل أبعاد العلاقات التي بين التفكير الإنساني ولغته، وتأثير أحدهم في الآخر، والدور الذي تؤديه هذه العلاقة في حياة الإنسان عند استعماله للغة، وهذا الاتجاه متخصص بعلم اللغة.

وإنَّ هذا البحث تمَّ في ضوء مذهب الوصفي التحليلي العام، وتمَّ تحليل العلاقة بين اللغة والتفكير وعلاقة أحدهما بالآخر في ضوء هذا المذهب.

يتكون مضمون هذا البحث من مقدمة وفصلين، في المقدمة بيَّنتُ سبب اختيار الموضوع وأهميته وحدوده، فضلا عن بيان المذهب الذي كتب البحث في ضوءه.

والفصل الأوَّل درستُ فيه: البعد اللغوي والتفكير، فعرَّفتُ بالبعد اللغوي، ومفهوم اللغة، كما عرَّفتُ بالبعد التفكيري، ومفهومه، والبعد العلائقي ومفهومه، والإنسان كونه متحدثا، كما بحثتُ في التأثير اللغوي.

أمَّا الفصل الثاني فقد جاء في: المذاهب اللغوية والتفكير، منها: (المذهب النسبي، والمذهب التكويني، والمذهب الإحيائي)، كما تضمن الفصل دراسة عن أبعاد العلاقة بين اللغة والتفكير، وتأثير اللغة على التفكير، وتأثير التفكير على اللغة، واللغة الإنسان.

وفي الختام ختمنا البحث بأهمِّ النتائج التي توصل إليها البحث، وثبت المصادر والمراجع، وملخص باللغتين العربية والإنجليزية.

Abstract

This research is entitled "The Dimension of Language and Thought in Linguistics". It is an attempt to illustrate and explain the dimensions of the relationship between human language and human thought and their mutual influences, as well as the role of communication in human life when language is used. The research is conducted within a general, descriptive method, and the aspects of the relationship between language and thought are analyzed according to this method.

The paper consists of an introduction, two chapters, the conclusions, followed by the list of resources, as well as an abstract in both Arabic and English. The Introduction includes the significance of the research, its scope, and the methodology.

Chapter one consists of: the dimension of language and thought, language dimension, the concept and definition of both language and thought, the dimension of communication and its concept and definition, humans as conversers, and the working of language.

Chapter two covers: theories of language and thought, the relative theory, the structural theory, the biology theory, the communication dimension between language and thought, the influence of language on thought and thought on language, and the relation between humans and language. Finally comes the conclusion, the list of resources and the abstract in both Arabic and English.

پوخته به زمانی کوردی

تویژینه وه که به ناویشانی (رههندی زمان و بیر له زانستی زماندا)یه، بهمهش تویژینه وه که تهرخانکراوه، بؤ باسکردن و شیکردنه وهی رههنده کانی نهو په یوه نندیانی که له نیوان بیرى مروفه و زمانه که یدا ههیه و کاریگه رییان به سهر یه کتره وه و نهو رونهی که په یوه نندیکردن له ژیانى مروفه دا ده بیینیت، له کاتی به کارهینانی زمانه که ی، نهو بوارهش تاییه ته به زانستی زمان. نهو تویژینه وه یه له چوارچیوهی رییازی روفانی شیکاری گشتی نه نجامدراوه، لایه نه کانی نیوان زمان و بیر به بیی په یوه نندیان به یه کترییه وه له سهر نهو رییازه شیکراونه ته وه. ههروهها ناوه روفکی نهو تویژینه وه یه له پیشه کیهک و دووبهش و نه نجام و سه رچاوه و پوخته به زمانی عه ره بی و ئینگلیزی پیکهاتووه، له پیشه کیه که دا هوی هه ئیزاردن و گرنگی و سنوری تویژینه وه که و نهو رییازه ی که بؤ نهو تویژینه وه که په یه وه کراوه، خراوه ته پروو.

بهشی یه که م: پیک هاتووه له: رههندی زمان و بیر، رههندی زمان، پیناسه و چه کی زمان، رههندی زمان بیر، پیناسه و چه کی بیر، رههندی په یوه نندیکردن، پیناسه و چه کی په یوه نندیکردن، مروفه وه کو قسه کهر، کارکردنی زمان.

بهشی دووم: پیک هاتووه له: تیوره کانی زمان و بیر، تیوری ریژه بی، تیوری پیکهاته بی، تیوری بایولوجی، رههندی په یوه نندیکردنی زمان و بیر، رههندی زمان له سهر بیر، رههندی بیر له سهر زمان، زمان و مروفه، له کورتاییدا نه نجام و سه رچاوه و پوخته به زمانی عه ره بی و ئینگلیزی خراونه ته پروو.